

Jolanta Machowska, *Nabywanie kategorii przypadku. Wiek wczesnoszkolny*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2006.

Przypadek to morfologiczna kategoria fleksyjna rzeczowników, zaimków i przymiotników, której prymarną funkcją jest funkcja składniowa, polegająca na wskazywaniu związków, jakie zachodzą między składnikami wypowiedzenia. Sekundarnie przepadek wyraża także funkcje semantyczne. Wykładnikami tej kategorii gramatycznej są końcówki fleksyjne, będące morfemami fleksyjnymi występującymi jako ostatnie w ciągu morfemów tworzących formę fleksyjną wyrazu.

Właśnie akwizycji kategorii przypadku i jej wykładnikom, czyli końcówkom fleksyjnym, swą monografię poświęciła Jolanta Machowska, lingwista i logopeda z krakowskiej Akademii Pedagogicznej. Takie wyznaczenie zakresu badawczego nie byłoby niczym oryginalnym, gdyby nie wiek badanych uczestników dyskursu szkolnego oraz wykorzystane rozstrzygnięcia metodologiczne¹. Autorka opracowała zagadnienie nabywania tytułowej kategorii gramatycznej w wieku wczesnoszkolnym, tj. u uczniów klas II i III szkoły podstawowej, wykorzystując metodologię kognitywną, wzbogaconą o własne rozwiązania i modyfikacje metodologiczne.

Rozprawa składa się z trzech obszernych rozdziałów tworzących w rzeczywistości dwie części tematyczne. Część pierwsza, na którą składają się rozdziały I i II, zawiera – najogólniej rzecz ujmując – omówienie kategorii przypadku z punktu widzenia literatury językoznawczej. Z kolei część druga, tworzona przez rozdział III, stanowi omówienie badań lingwistycznych autorki.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Ogląd kategorii przypadku w literaturze językoznawczej*, autorka dokonuje wyczerpującego przeglądu literatury lingwistycznej w zakresie możliwych ujęć opisu kategorii przypadku. Przedstawione i dogłębnie scharakteryzowane zostały cztery modele: 1) przypadkowy prosty, w skład którego wchodzi model: gramatyczny (morfologiczny), semantyczny (lokalistyczny), konceptualny (kognitywny); 2) przypadkowy złożony, w którym omawia się przypadek w korelacji z przymikiem;

¹ Należy w tym miejscu przywołać najważniejsze opracowania, które omawiają w większym lub w mniejszym stopniu proces nabywania kategorii przypadku przez dzieci polskojęzyczne: *Badania nad językiem dziecka*, red. G. W. Shugar, M. Smoczyńska, Warszawa 1980; J. Baudouin de Courtenay, *Spostrzeżenia nad językiem dziecka*, wybór i oprac. M. Chmura-Klekotowa, Wrocław 1974; L. Kaczmarek, *Kształtowanie się mowy dziecka*, Poznań 1953; E. Koźłowska, *Fleksja podstawowych kategorii wyrazów w mowie dzieci pięcioletnich*, „Poradnik Językowy” 1991, z. 9–10; ead., *Fleksja podstawowych kategorii wyrazów w mowie dzieci pięcioletnich, cz.II*, „Poradnik Językowy” 1992, z. 1; R. Laskowski, *O języku polskich dzieci w Szwecji*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, seria: Język na Pograniczu, nr 4, Warszawa 1992; id., *Przyswajanie kategorii przypadku w nielotwiańskim otoczeniu językowym: biernik*, [w:] *Studia z językoznawstwa słowiańskiego nr 14*, red. F. Sławski, H. Mieczkowska, Kraków 1995; id., *The Category of Case In Idiolects of Polish Children In Sweden*, „Wiener Slavistischer Almanach” 1999; E. Łuczynski, *Kategoria przypadku w ontogenezie języka polskiego czyli o wchodzeniu dziecka w rzeczywistość gramatyczną*, Gdańsk 2004; *O rozwoju języka i myślenia dziecka*, red. S. Szuman, Warszawa 1968; M. Olma, *Rozwój niektórych kategorii fleksyjnych rzeczownika i czasownika u dziecka w wieku do 5 lat (cz. I. Fleksja imienna)*, „Poradnik Językowy” 2007, z. 8; id., *Problematyka relewancji i redundancji w idiolektie dziecka w wieku przedszkolnym*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”. Folia 56, *Studia Logopaedica II*, Kraków 2008; M. Smoczyńska, *Przyswajanie form deklinacji rzeczownikowej przez dzieci w wieku przedszkolnym*, „Psychologia Wychowawcza” 1972; też, *Przyswajanie systemu gramatycznego przez dziecko*, [w:] *Rozwój poznawczy i rozwój językowy dzieci z trudnościami w komunikacji werbalnej*, red. H. Mierzejewska, M. Przybysz-Piwkowska, Warszawa 1997; P. Smoczyński, *Przyswajanie przez dziecko podstaw systemu językowego*, Łódź 1955; M. Zarębina, *Kształtowanie się systemu językowego dziecka*, Warszawa 1967. Większość wymienionych pozycji została uwzględniona przez J. Machowską w monografii.

3) przypadkowy relacyjny, interpretowany walencyjnie (konotacyjnie), antropocentrycznie oraz morfosyntaktycznie; 4) przypadkowy akwizycyjny w interpretacji Āuroviĉa i Laskowskiego². JuŹ w tym fragmencie po raz pierwszy autorka zwraca uwagę na proces i wagę nabywania kategorii przypadku przez dzieci. Dotyczy to punktu, w którym omówiony został przypadkowy model akwizycyjny z wykorzystaniem nieprzetłumaczonej i raczej nieznannej szerszej rzeszy badaczy pracy R. Laskowskiego³.

Rozdział drugi, *Językoznawstwo kognitywne jako rama dla analizy kategorii przypadku*, jest tak naprawdę dogłębną charakterystyką załoŹeń językoznawstwa kognitywnego z jego metodologią i aparatem pojęciowym. Autorka szczególną wagę przywiązała do takich problemów, jak: kognitywny obraz języka, relacje między gramatyką a kognitywną teorią języka, semantyka w ujęciu kognitywnym oraz teoria metafory. Poświęca także uwagę pojęciom prototypu, stereotypu, kategoryzacji, profilowania i obrazowania. Dokonując sfunkcjonalizowanego opisu tychŹe zagadnień, skutecznie podporządkowuje je kwestii dla swojego opracowania najważniejszej, czyli przypadkowi jako morfologicznej kategorii gramatycznej. Powołuje się przy tym m.in. na wyniki badań i refleksji takich lingwistów jak: Z. Kempf, B. Rudzka-Ostyn, A. Wierzbicka, R. Przybylska, E. Tabakowska, T. Źeberek, S. Kopka, R. Kalisz, E. Dąbrowska. Ponadto wykorzystuje własne, wcześniej wypracowane rozwiązania⁴.

Rozdział ostatni, noszący tytuł *Ogląd kategorii przypadku w tekstach (wypowiedziach) uczniowskich. Wiek uczesnoszkolny*, stanowi część empiryczną, będącą omówieniem badań własnych autorki. J. Machowska analizuje w nim zebrany samodzielnie lub przez jej studentów materiał, będący rezultatem badań przeprowadzonych wśród 2038 uczniów klas początkowych województw małopolskiego i śląskiego. Proces zbierania materiału empirycznego miał charakter dwufazowy, a autorka wykorzystwała w tym celu dwa rodzaje dyskursu: działaniowy (rysunki dzieci) oraz tematyczny – tekstowy. Pierwszy dyskurs-etap to tworzenie przez dzieci rysunków, dla których motywacją były wcześniej wysłuchane wiersze oraz teksty prozatorskie dotyczące poszczególnych grup leksykalno-tematycznych. W drugim etapie szeroko zakrojonego eksperymentu o charakterze dyskursywnym uczniowie wyrażali treść swych rysunków, wykorzystując subkod pisany języka. Została zatem wykorzystana jak najbardziej trafna, bo odpowiadająca specyfice edukacji integralnej (zintegrowanej), metoda przekładu intersemiotycznego, a jej forma podawcza – zabawa receptywna – pozwoliła stworzyć uczniom teksty w obrębie zaproponowanych domen. Zgromadzony materiał badawczy objął następujące domeny – grupy leksykalno-semantyczne: BAŚŃ, LATO/WAKACJE, PRZYGODA, RODZINA, ROŚLINA, SZKOŁA, WIOSNA, ZIEMIA/ŚWIAT ZA STO LAT, ZIMA, ZWIERZĘ. Należy podkreślić, iż wybór grup leksykalno-semantycznych był jak najbardziej słuszny, odpowiadający zainteresowaniom dzieci w tym wieku. Uzyskane w ten sposób teksty stały się materiałem, dzięki któremu dokonano szczegółowej analizy przede wszystkim dopełniacza i biernika. Przyjęcie takiego kierunku interpretacyjnego ma swoje źródło w przekonaniu autorki co do tego, iż strukturalistycznej teorii przypadku te dwie formy fleksyjne imion zajmują w systemie konstytutywną pozycję⁵. Przy czym krakowska lingwistka nie ograniczyła się wyłącznie do przedstawienia charakterystyki form rzeczowników i przymiotników, ale wzbogaciła ją o analizy form werbalnych (czasowników z prefiksami) oraz

² Por. L. Āuroviĉ, *The Case Systems In the Language of Diaspora Children*, Lund 1983. Najważniejsze prace R. Laskowskiego z tego zakresu wymieniam w przyp. 1.

³ Por. przyp. 1.

⁴ J. Machowska, *Metaforyczne uŹycie przypadków w języku uczniów w młodszy m wieku szkolnym (metafory gramatycznej)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis”, Folia 31, *Studia Logopaedica I*, Kraków 2006.

⁵ Por. R. Laskowski, *Statystyczna struktura gramatycznej kategorii przypadku w polskim tekście mówionym*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze”, z. 84, 1986, s. 119.

przysłówek i wskaźników zespolenia zdań złożonych. Analizując materiał badawczy, J. Machowska swobodnie i trafnie wykorzystywała pojęcia i terminologię kognitywną, zaś o ostatecznej interpretacji często decydowały odwołania do kontekstu. Warto podkreślić, iż złożony proces analizy bogatego materiału językowego nie byłby do końca możliwy bez wzbogacenia go własnymi kreatywnymi rozstrzygnięciami zaproponowanymi przez autorkę. Do najcenniejszych pomysłów zliczyć trzeba stworzenie schematów wyobrażeń oraz spektrum metafor. Rozdział ten wzbogacają, ułatwiając percepcję trudnych zagadnień metodologicznych, poglądowe tabele oraz szkice i wykresy. Najliczniejsze tabele uwzględniają hierarchię przypadków w podsystemach przyimkowych, bezprzyimkowych oraz w ogólnej hierarchii przypadków form rzeczownikowych. Każdy ważniejszy fragment tego rozdziału zawiera zwięzłą syntezę, logicznie porządkującą tok wyводу.

Treść pracy zamyka syntetycznie ujęte *Podsumowanie*. Najważniejszą jego częścią jest zestawienie form przypadkowych występujących w ocenianym dyskursie szkolnym pod kątem ich frekwencji. Sama autorka pisze: „Z ogólnego zestawienia form przypadkowych występujących w dyskursie wczesnoszkolnym uczniów klas drugich i trzecich wynika, iż są one zbliżone. Prymarne miejsce zajmuje mianownik (11603 użycia – 33,0%). Kolejnym przypadkiem jest biernik (8656 użyc – 24%). Trzecie miejsce w hierarchii zajmuje dopełniacz (7728 użyc – 21,7%). Czwartą pozycję ma miejscownik (4432 użycia – 12,0%), piątą narzędnik (2884 użycia – 8,1%), szóstą celownik (288 użyc – 1,0%). Formy wołacza należą do rzadkości” (s. 180). Uzyskane wyniki są zgodne z tezami R. Laskowskiego i W. Miodunki, którzy podają taką samą kolejność, jeżeli chodzi o aktywizowanie tych form fleksyjnych w polszczyźnie – NAGLIDV⁶. Oprócz spostrzeżeń mieszczących się w paradygmacie strukturalistycznym, autorka ustosunkowuje się we wnioskach do fragmentów analiz powstałych z wykorzystaniem metodologii kognitywnej. Pisze m.in. o trzech rodzajach użyc metaforycznych przedstawionych w postaci spektrum, tj. metaforach zakorzenionych, właściwych oraz aksjologicznych. Ponadto raz jeszcze zwraca szczególną uwagę na rangę semantyczną dopełniacza i biernika (s.180–182). W samej konkluzji dochodzi do głosu przeświadczenie, iż nabywanie kategorii przypadku przez uczniów klas II i III jest procesem właściwie zakończonym, a błędne formy występują w przypadku celownika, narzędnika i wołacza.

Godna polecenia jest także lektura dziesięciostronicowej bibliografii, gdyż zawiera ona chyba wszystkie najważniejsze pozycje dotyczące nabywania kategorii gramatycznych przez polskojęzyczne dzieci. Ponadto znaleźć można tu wybór artykułów i opracowań książkowych, polsko- i obcojęzycznych, omawiających zagadnienia językoznawcze, gramatyczne, psycholingwistyczne i lingwoedukacyjne. Prócz pozycji bibliograficznych wyrosłych z paradygmatu strukturalistycznego, wiele miejsca zajmują najnowsze opracowania kognitywne.

Jednym z największych atutów monografii Jolanty Machowskiej jest dogłębna analiza i zestawienie form przypadkowych występujących w dyskursie szkolnym. Tego typu ujęcie wpisuje się w nurt badań językoznawczych zapoczątkowanych przez Romana Laskowskiego, Marię Zarębinę, Władysława Miodunkę, a na gruncie lingwistyki edukacyjnej aplikacyjnie interpretowanych przez Teodozję Rittel oraz Marcelego Olmę⁷. Istnieje oczy-

⁶ Por. R. Laskowski, *The Category of Case In Idiolects of Polish Children In Sweden*, „Wiener Slavistischer Almanach” 1999; *Język polski jako obcy. Program nauczania na tle badań współczesnej polszczyzny*. Zbiór materiałów opracowanych przez Komisję Ekspertów Ministerstwa Edukacji Narodowej, red. W. Miodunka, Kraków 1992.

⁷ Por. T. Rittel, *Podstawy lingwistyki edukacyjnej. Nabywanie i kształcenie języka*, Kraków 1994; ead., *Metodologia lingwistyki edukacyjnej. Rozwój języka*, Kraków 1994. T. Rittel była również inspiratorką badań przeprowadzonych przez M. Olmę, ówczesnego studenta IV roku filologii polskiej Akademii Pedagogicznej w Krakowie, a obecnie adiunkta w Katedrze Języka Polskiego tejże uczelni, który w 1997 r. po przebadaniu kilkuletnich użytkowników języka polskiego napisał nieopublikowaną pracę pt. Prawidłowości procesu akwizycji gramatycznej i kategorii przypadku w języku dzieci przedszkolnych.

wiście możliwość praktycznego wykorzystania wniosków podanych przez autorkę *Nabywania kategorii przypadku w dyskursie zaburzonym*. Istota programowania językowego, będącego kluczowym ogniwem budowania kompetencji lingwistycznej jako procedury postępowania logopedycznego zakłada wywoływanie i utrwalanie poszczególnych przypadków rzeczownika w ściśle określonej kolejności. Po raz pierwszy w aspekcie czysto praktycznym zwróciła na to uwagę Jagoda Cieszyńska, prezentując autorski program nabywania systemu językowego przez dzieci niesłyszące, w którym kolejność wprowadzania przypadków jest jednym z priorytetów⁸. Oczywiście podobnie należy postępować, prowadząc terapię logopedyczną także innych pacjentów z niewykształconymi sprawnościami percepcyjnymi warunkującymi samoistne przyswojenie systemu językowego, czyli dzieci upośledzonych, autystycznych, z zespołem Aspergera, alalicznych czy dotkniętych dysartrią/anartrią o podłożu mózgowego porażenia dziecięcego⁹.

Poza logopedami wnioski z monografii mogą wykorzystywać wszyscy ci, którzy nabywaniem i kształceniem języka się zajmują: glottodydaktycy, dydaktycy języka polskiego, poloniści, nauczyciele edukacji wczesnoszkolnej i przedszkolnej. Wynika to z tego, iż – prócz wymienionych wcześniej atutów – praca: 1) daje przykład możliwości zastosowania teorii lingwistycznych do badania edukacji językowej, 2) po raz pierwszy gromadzi materiał empiryczny z zakresu akwizycji kategorii przypadku dla tej grupy wiekowej w polskim piśmiennictwie językoznawczym, 3) uwzględnia szeroki kontekst gramatyczny – formy nominalne, werbalne, przysłówki, wskaźniki zespolenia zdań hipotaktycznych, 4) podaje wniosek, iż proces nabywania kategorii przypadku w badanej grupie wiekowej jest zasadniczo zakończony, 5) wyróżnia trzy aspekty językowego obrazu świata: temporalny, przestrzenny i abstrakcyjny. Wszystko to stanowi niezaprzeczną wartość monografii i pozwala z pełną odpowiedzialnością polecać ją jak najszerszej grupie odbiorców, dla których nabywanie kompetencji gramatycznej dzieci jawi się jako proces interesujący i ważny z punktu widzenia szeroko pojętej świadomości językowej.

Miroslaw Michalik

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków
Katedra Logopedii i Lingwistyki Edukacyjnej

⁸ Por. J. Cieszyńska, *Od słowa przeczytanego do wypowiedzianego. Droga nabywania systemu językowego przez dzieci niesłyszące w wieku poniemowlęcym i przedszkolnym*, Kraków 2000.

⁹ Por. S. Grabias S., 2001, *Perspektywy opisu zaburzeń mowy*, [w:] *Zaburzenia mowy*, red. S. Grabias, Lublin 2001.